

Teoksessa S. Mäki & A. Typpö (toim.) tarinat lapsen
tenviittoina. Kirjallisuusterapian menetelmät
koulumaailmassa. Basam Books, 100 - 140.

Kirjallisuus tarjoaa työkaluja yhteiskunnallisten kriisien ja identiteettipohdinnan käsittelyyn

Annamari Typpö, Pirjo Arvola ja Silja Mäki

Juuso ja muut pojat lähestyvät uhkaavasti. Roni yrittää lisätä vauhtia. Samalla kun hän juoksee, hän näkee silmäkulmastaan, miten tuuli tarttuu hameen helmaan ja alkaa nostaa sitä yhä ylemmäs. Yhtäkkiä Ronista tuntuu, että kaikki pihan äänet ja ilkeät kasvot alkavat kadota. Roni näkee vain punaisen hameen ja sen tuulessa hulmuavan helman. (Jani Toivola: Poika ja hame, Otava 2021)

Lasten- ja nuortenkirjallisuus on monipuolinen ja rikas kirjallisuudenlaji, joka heijastelee vahvasti aikaansa ja peilaa vallitsevia arvoja ja asenteita. Alun perin lastenkirjallisuuden tavoitteena oli viihdyttämisen sijaan ennen kaikkea hyvien ja kunnollisten kansalaisten kasvattaminen, mistä syystä lajiin kohdistetaan edelleenkin monenlaisia kasvatuksellisia ja eettisiä vaatimuksia. (Typpö 2021.)

Suomessa lasten- ja nuortenkirjallisuus on kulkenut pitkän tien 1800-luvun kansallisesta kasvattajasta 1920–1930-lukujen

isänmaallisuutta korostaneeseen seikkailukirjallisuuteen ja sota-aikojen propagandistisesta käyttökirjallisuudesta 1970-luvun realisuuteen ja ongelmalähtöisyyteen. Samalla tavoin uusi kotimainen lasten- ja nuortenkirjallisuus on tiukasti kiinni yhteiskunnallisessa todellisuudessa, ja myös opetussuunnitelmien nostot ja painotukset näkyvät nopealla tahdilla uusissa lastenkirjoissa. (Typpö 2021.)

Viime vuosien lasten- ja nuortenkirjallisuudessa esille ovat nousseet ajan hengen ja vallitsevan todellisuuden seurauksina muun muassa ympäristökysymykset ja ilmastonmuutos, koronapandemia, sota ja muut konfliktit sekä monet moninaisuuden teemat. Tämän ansiosta yhä useammat lapset ja nuoret löytävät lasten- ja nuortenkirjoista samastumisen mahdollisuuksia ja tarinoissa on mukana erilaisten vähemmistöjen edustajia, vaikkei kirjan varsinaisena teemana olisi erilaisuus eikä sitä erityisesti korostettaisi. (Ks. esim. Lastenkirjainstituutti 2020; Lastenkirjainstituutti 2023.) Lasten- ja nuortenkirjallisuuden tutkija Myry Voipio on todennut, että vaikka kirjoissa esiin nouseviin vaikeisiin asetelmiin ja teemoihin liittyy usein identiteettikipuilua, aiheita käsitellään tätä nykyä pikemminkin osana ihan tavallista elämää kuin varsinaisina ongelmina (Typpö 2021).

Viime vuosien kirjasato tarjoaakin runsaasti aineistoa myös lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan, jossa satuja, tarinoita ja muita tekstejä – niin fiktiivisiä kuin faktapohjaisiakin – käytetään sekä ennalta ehkäisevästi kasvua ja kehitystä tukemassa että kuntouttavina ja parantavina työkaluina (Arvola & Mäki 2009, 13). Lasten luovasta kirjoittamisesta ja kirjallisuusterapiasta väitelleen Pirjo Suvilehdon (2020, 39) mukaan lukeminen on lapsen kehitykselle keskeinen voimavara: tarinat vahvistavat itsetuntoa, tuovat lohtua ja auttavat ratkaisemaan erilaisia haasteita ja ongelmatilanteita.

Kirjallisuusterapian menetelmiä hyödyntävät psykologien, terapeuttien ja terveydenhuoltohenkilöstön lisäksi monien muidenkin

alojen ammattilaiset, kuten kirjastojen ja seurakuntien työntekijät, opettajat ja kasvattajat. Suotavaa kuitenkin on, että menetelmiä hyödyntävä tuntee vastuunsa. Hyvänä lähtökohtana toimivat riittävä työkokemus ryhmien ohjaamisesta tai terapeuttisesta työskentelystä yksittäisten lasten ja nuorten kanssa sekä perehtyneisyys kirjallisuuteen tai luovaan kirjoittamiseen. (Arvola & Mäki 2009, 14.)

Osaamista tarvitaan muun muassa aineiston ja harjoitusten valinnassa ja ajoittamisessa. Esimerkiksi akuuteissa kriisitilanteissa on syytä aloittaa traumaattisten tapahtumien käsittely etäännyttävillä saduilla ja tarinoilla ja siirtyä aiheeseen suoraan liittyviin, niin sanottuihin täsmäkirjoihin vasta, kun lapsi tai nuori on toipunut pahimmasta. (Ks. tämän kirjan luku ”Kirjallisuusterapia lasten ja nuorten pahoinvoinnin ennaltaehkäisijänä”.)

Moninaisuuden huomiointi tarjoaa samastumisen mahdollisuuksia

Moninaisuus viittaa siihen, että jokainen meistä kuuluu ominaisuuksiensa ja rooliensa kautta useisiin eri ryhmiin ja että jokaisessa yhteiskunnassa elää erilaisia ja erilaisista taustoista tulevia ihmisiä. Osa yhteiskuntaa on koulu, jossa eri kielet, kulttuurit ja identiteetit elävät rinnakkain ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään (Närkki, Pomykal & Moate 2021, 58).

Interkulttuuriseen opettajankoulutukseen erikoistunut tutkija ja yliopistonlehtori Katri Jokikokko (2021) huomauttaa, että suomalaisessa kulttuurista moninaisuutta käsittelevässä keskustelussa näkemys moninaisuudesta lähinnä etnisenä erilaisuutena ja maahanmuuttajien mukanaan tuomana ilmiönä on kapea ja ongelmallinen, sillä maahanmuuttajat eivät ole homogeeninen ryhmä eikä moninaisuutta muutenkaan ole mielekästä lähestyä

vain kansallisuuden, kielen tai etnisyyden näkökulmasta. Jokikokko toteaaakin, että jos huomioidaan myös vaikkapa sukupuoleen, sosioekonomiseen taustaan, maailmankatsomukseen, asuinpaikkaan, elämäntapaan ja arvoihin liittyvät erot, joka ikinen koulu ja luokka on kulttuurisesti moninainen.

Moninaisuuden huomioiminen opetuksessa edellyttää, että näitä eri ihmisten identiteettiin kuuluvia eroja kunnioitetaan riippumatta siitä, mihin ne liittyvät tai mistä ne johtuvat. Valtakunnallisen opetussuunnitelman mukaan opetuksen tulee muun muassa tukea oppilaiden oman kulttuuri-identiteetin kehittymistä ja herättää kiinnostusta muita kulttuureita kohtaan. Lisäksi opetuksen tehtävänä on vahvistaa luovuutta ja kulttuurisen moninaisuuden kunnioitusta sekä edistää vuorovaikutusta kulttuurien sisällä ja välillä ja luoda näin pohjaa kulttuurisesti kestäväälle kehitykselle. Toisaalta on myös tärkeä huomata, että kulttuuri, identiteetti ja kulttuuri-identiteetti ovat muuttuvia ja moninaisia prosesseja, eivät lopullisia totuuksia. Koulussa ja kasvatuksessa tulisi tukea identiteetin eri puolien kehittymistä ja suoda oppilaille oikeus määritellä itse itsensä. (Jokikokko 2021, 9–10.)

Nämä näkemykset ovat linjassa YK:n lapsen oikeuksien yleis-sopimuksen kanssa. Sopimuksen 29. artiklassa todetaan, että lapsen koulutuksen tulee pyrkiä muun muassa ihmisoikeuksien ja perusvapauksien sekä Yhdistyneiden kansakuntien peruskirjan periaatteiden kunnioittamisen kehittämiseen ja lapsen valmistamiseen vastuulliseen elämään vapaassa yhteiskunnassa ymmärryksen, rauhan, suvaitsevaisuuden, sukupuolten välisen tasa-arvon ja kaikkien kansakuntien, etnisten, kansallisten ja uskonnollisten ryhmien sekä alkuperäiskansoihin kuuluvien henkilöiden välisen ystävyyden hengessä (Lapsenoikeudet.fi).

Lasten- ja nuortenkirjallisuudessa moninaisuus on tärkeä teema, sillä se paitsi tarjoaa kaikille lapsille ja nuorille näkyväksi tulemisen

mahdollisuuksia myös auttaa nuoria lukijoita ymmärtämään erilaisia ihmisiä, kulttuureja ja näkökulmia ja edistää näin suvaitsevaisuutta ja yhteisöllisyyttä. Moninaisuuden representaatiota suomalaisessa lastenkirjallisuudessa tutkinut kasvatustieteiden tohtori Jaana Pesonen (2020; 2022a) on todennut, että lapsi peilaa itseään, perhettään ja ympäristöään kirjoihin, joita hänelle luetaan tai joita hän itse lukee. Siksi on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, millaisia pelejä nämä kirjat tarjoavat. Jokainen lapsi ja nuori ansaitsee ja tarvitsee identiteettiään vahvistavan lukukokemuksen.

Edellä kuvatun kaltaisilla lukukokemuksilla voi olla myös terapeuttinen ulottuvuus, kun esimerkiksi opettaja tai muu kasvattaja tukee kirjallisuuden avulla lasta tai nuorta erilaisissa tunne-elämän kuohuissa, identiteettipohdinnoissa ja ihmissuhteisiin liittyvissä myrskyissä. Lähtökohtana tällaisessa työskentelyssä on aina lukijan mahdollisuus samastua tarinan päähenkilöön. (Suvilehto 2020, 51, 66.)

Iloinen asia on, että moninaisuus on viime vuosina vahvistunut ja tullut yhä luontevammaksi osaksi niin lasten- ja nuortenkirjojen tekstiä kuin kuvitustakin (Lastenkirjainstituutti 2022). Lastenkirjoissa kuvituksella on merkittävä rooli, sillä kuvat voivat paitsi välittää lisätietoa myös haastaa tekstin välittämän tiedon. Jo hyvin nuoret lukijat, jopa kolmevuotiaat, pystyvät Pesosen (2018, 146–147) mukaan tarkastelemaan kuvia kriittisesti. Kuvien ja tekstin välillä havaittavat ristiriidat suovat mahdollisuuden monenlaisille tulkinnoille ja tarjoavat eväitä keskusteluun.

Kun erilaisuutta ei erityisesti korosteta, myös vähemmistöön luokiteltavat lapset saavat olla omien tarinoidensa toimijoita (Pesonen 2022b). Moninaisuus voi kirjoissa ilmetä esimerkiksi hahmojen etnisen, kielellisen, uskonnollisen, sukupuolisen tai seksuaalisen identiteetin kautta tai liittyä elämäntilanteeseen, kuten perheeseen, koulutukseen, terveyteen tai vammaisuuteen.

Parhaimmillaan kirjat Pesosen (2018) mukaan haastavat valtasuhteita ja kyseenalaistavat normitettuja käsityksiä esimerkiksi etnisyydestä, sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta tai sosiaaliluokasta. Tällaisissa kirjoissa ihmiset eivät näyttäydy minään tietyn kategorian edustajina tai stereotyyppinä eikä suvaitsevaisuutta erityisesti alleviivata, vaan identiteettien moninaisuus sulautuu osaksi muuta tarinaa. Koska kaikki uusikaan lasten- ja nuortenkirjallisuus ei kuitenkaan onnistu aina käsittelemään moninaisuutta ilman eroja korostavia tai stereotyyppioita vahvistavia sisältöjä, luettavat kirjat kannattaa valita harkiten ja kiinnittää huomiota sekä henkilöihin että itse tarinaan. (Pesonen 2018, 143.)

Kirjallisuutta valittaessa kannattaa pohtia esimerkiksi seuraavia kysymyksiä:

- Kenen tarinan kirja kertoo?
- Ketkä tarinassa nimetään? Ketkä jäävät nimettömiksi?
- Kenellä tarinassa on ääni? Kenellä ei?
- Onko tarinassa eksotisointia? Eli määritelläänkö yksilöitä tai ryhmiä erikoisiksi vain yhden ominaisuuden, kuten ihonvärin, kautta?
- Onko tarinassa mystifiointia? Eli esitetäänkö yksilöitä tai ryhmiä luonnonläheisinä tai jopa alkukantaisina?
- Onko tarinassa jaottelu ”hyviin ja pahoihin”? Ketkä kuuluvat hyviin? Ketkä pahoihin?

(Pesonen 2022a; ks. myös Pesonen 2018.)

Kysymysten tavoitteena on kiinnittää huomio toimijuuteen sekä mahdollisiin stereotyyppioihin ja hyvä-paha-jaotteluihin (Pesonen 2022a). Onnistuessaan kirjallisuus tarjoaa lukijoille mahdollisuuksia kyseenalaistaa tämänkaltaisia yksinkertaistavia oletuksia itsestä ja muista ja tukee näin lukijan kulttuurisen tietouden kehittymistä (Pesonen 2015, 5). On kuitenkin hyvä huomata, ettei

hyvä-paha-jaottelulla tässä viitata esimerkiksi kansansaduissa tyypillisesti toistuvaan hyvän ja pahan taisteluun, jota kirjallisuusterapiassa hyödynnetään muun muassa erilaisten elämässä kohdattavien vaikeuksien ja epäoikeudenmukaisuuksien työstämisessä (ks. esim. Mäki & Arvola 2009, 34).

Kulttuurinen moninaisuus rikastaa oppimiskokemusta

Kulttuurisen moninaisuuden huomioimisen tärkeys näkyy myös valtakunnallisen opetussuunnitelman perusteissa. Niiden mukaan koulun tulee harjaannuttaa oppilaita elämään moninaisessa yhteiskunnassa, asettumaan kanssaeläjiensä asemaan, keskustelemaan rakentavasti ja toista arvostavasti sekä pyrkiä rakentamaan aktiivisesti oikeudenmukaisempaa sekä eettisesti ja ekologisesti kestävämpää ja tasa-arvoisempaa maailmaa. Kulttuurisen moninaisuuden tulee näkyä koulussa kokonaisvaltaisesti ja olla osa muun muassa toimintakulttuuria, eetosta, opetuksen sisältöjä ja menetelmiä. Yksi tapa toteuttaa tätä ovat teemaan liittyvät opetusmateriaalit, kuten kirjallisuus. (Laasonen, Jokikokko & Stevenson 2021, 2.)

Etnisestä monimuotoisuudesta ja kulttuurisesta rikkaudesta kertovat kirjat suovat mahdollisuuden huomioida ja kunnioittaa eri kansojen tarinaperinteitä. Samalla tarjoutuu tilaisuus elävöittää omaa tarinavarantoa uusilla näkökulmilla sekä laajentaa omaa maailmankuvaa ja kehittää suvaitsevaisuutta itsessämme ja ympäristössämme. Vanhemmista kirjoista tähän tarkoitukseen sopivat muun muassa eri maiden YK-liittojen ja Unicef-komiteoiden julkaisemat teokset, kuten *Maaginen kirja* (1992), johon on koottu satuja ja myyttejä maailman eri kolkilta. Myös Hugh Luptonin

(2001) *Tarinatie. Tarinoita silmälle ja korvalle* sisältää kansainvälisiä satuja. Sen lopussa on kysymyksiä, jotka auttavat pohtimaan lapsen oikeuksiin liittyviä aiheita.

Suomen YK-liiton Taikaratsu-satutapahtuman kahdeksan julkaisua johdattavat lukijansa eri kansojen tarina-, leikki- ym. perinteeseen. Seija Sihvolan (2008) *Tarinan taika* -kirjan tarinat sopivat alakouluikäisille kansainvälisyys- ja suvaitsevaisuuskasvatukseen. Marja Simolan *Miten joutsen sai mustat jalat* -kirjassa (2012) on selkokielelle sovitettuja, Suomesta ja maailmalta koottuja satuja ja tarinoita maailman synnystä, eläinten erikoisuuksista ja luonnon ihmeistä.

Katja Kallion ja Maggie Lindholmin (2005) kirjassa *Bibi muuttaa Suomeen* Bibin isä saapuu perheineen Afrikasta Suomeen eläinlääkäriksi. Kirja valottaa lapsen elämää pienessä afrikkalaisessa kylässä. Sen avulla suomalainen lapsi voi saada oivalluksen etelästä tulleiden ystäviensä suuresta elämänmuutoksesta. Keniasta Suomeen muuttanut juoksija Wilson Kirwa puolestaan on kertonut ja kirjoittanut ison lapsuudenperheensä elämästä pienessä savi-majassa Afrikassa ja sieltä alkaneesta satuinnostuksestaan. Hän on koonnut isovanhemmiltaan kuulemiaan satuja kirjoihinsa *Amani-aasi ja sisäinen kauneus* (2005) ja *Amani-aasi ja kuuluisa krokotiili* (2007). Marja-Leena Tiaisen *Hotelli Desperado* (2021) kertoo nuoren pakolaispoika Danielin tarinan. Daniel on lähtenyt kotimaastaan Syyriasta sotaa pakoon ja pyrkii Kreikan kautta veljensä luo Suomeen, mutta menettää rahansa ja joutuu elämään paperittomana.

Lasten kuvakirjoissa erilaisista etnisistä taustoista tulevia lapsia näkee yhä useammin etenkin sivuhenkilöissä, päähenkilöinä vielä toistaiseksi harvemmin. Niki Dalyn Jamela-kirjoissa seikkailee eteläafrikkalainen tyttö, kun taas Riina Katajavuoren ja Salla Savolaisen *Mennään jo naapuriin* (2017) esittelee helsinkiläistyttö

Vellamon, joka lähtee soittelemaan ovikelloja pitkin monikulttuurista pääkaupunkiseutua ja tutustuu reissuillaan uusiin ystäviin. Veera Salmen ja Elina Warstan *Päiväkoti Heippakamu* -kirjat kertovat monikulttuurisen päiväkotiryhmän arjesta; sarjan jokaisessa osassa yksi ryhmän lapsista saa pääosan ja kertojaroolin.

Erilaiset etniset taustat näkyvät myös Johanna Sundströmin ja Mervi Lindmanin kuvakirjan *Tam-Tam menee päiväkotiin* (2020) kuvituksessa. Saara Obelen *Pikkuisen pihan porukka* (2021) esittelee joukon omanlaisiaan hahmoja, jotka leikkivät samassa pihapiirissä. Erilaisten lasten mielenkiinnonkohteet ja vahvuudet limittyvät tarinassa luontevasti yhteen niin kielen, etnisyyden, sukupuolen kuin myös kyvykkyyden moninaisuuden kanssa, ja riimimuotoinen teksti sopii oivallisesti ihan pienimmillekin lukijoille.

HARJOITUS: Meidän porukka

Tutustutaan yhdessä Saara Obelen kuvakirjaan *Pikkuisen pihan porukka* (S&S 2021). Sen jälkeen ryhdytään tutkimaan, millaisia ominaisuuksia, taitoja ja vahvuuksia kullakin lapsella on. Levitetään lattialle paperia (leveä paperirulla toimii tässä hyvin), jolle piirretään lasten ääriviivat. Pienimpien kohdalla ääriviivat piirtää aikuinen, ja isommat lapset voidaan jakaa pareihin, jolloin pari piirtää toistensa ääriviivat paperille vuorotellen. Tämän jälkeen täytetään jokaisen lapsen ääriviivakuva lasta luonnehtivilla sanoilla tai kuvilla. Ryhmän aikuiset toimivat kirjureina. Lopuksi käydään yhdessä läpi kaikkien lasten kuvat ja juhlitaan jokaisen ainutlaatuisia kykyjä ja piirteitä. Tehtävä sopii päiväkotikäisille ja alkuopetukseen.

Myös Suomesta maailmalle matkaavista lapsista löytyy kirjoja. Eevamaria Halttusen kuvakirja *Petra tanssii* (2006) kertoo tytön matkasta vanhempiensa kanssa Senegaliin, jossa hän osallistuu isoisän hautajaisiin. Kirjassa *Petra löytää Petran* (2007) tyttö matkustaa Jordaniaan Petran kaupunkiin, jossa hän osallistuu muslimien pientä vauvaa juhlistavaan aqiqa-juhlaan, ja kirjassa *Petra Buddhan poluilla* (2007) tyttö tutustuu buddhalaisuuteen. Jukka Laajarinteen ja Pekka Rahkosen (2008) kirjassa *Elina vieraalla maalla* kuvataan matkalaukkulapsen arkea ja kielimuurin aiheuttamia ongelmia. Runomuodossa maailman ympäri matkataan Anna-Mari Kaskisen ja Anne Peltolan (2007) kirjassa *Kengurun matkassa maailman ympäri*. Sinikka Nopolan, Tiina Nopolan ja Linda Bondestamin kirjassa *Simo ja Sonia eli kadonnut Kerala* (2009) monikulttuurinen tarina kulkee Suomen talvisen Keravan kautta Intian värikkääseen Keralaan.

Kulttuurista moninaisuutta on myös eri kielten huomioiminen ja näkyväksi tekeminen. Näin linjataan myös valtakunnallisessa opetussuunnitelmassa, jossa eri kielten rinnakkaista käyttöä pidetään luontevana osana koulun arkea (Jokikokko 2021, 12). Kuten Selma Närkki, Ronja Pomykal ja Josephine Moate (2021, 51–52, 58) kirjoittavat, enää ei voida olettaa, että kaikki oppilaat tulevat samanlaisista kielellisistä taustoista.

Opetussuunnitelmaan sisältyvän kielitietoisuuden tavoitteena on muun muassa rohkaista käyttämään kieliä niin koulussa kuin vapaa-ajalla, huomioida kaikkien oppilaiden kielelliset resurssit mahdollisuuksien mukaan luokan kaikissa vuorovaikutustilanteissa ja edistää kielten näkyväksi tekemistä, käyttöä ja arvostusta koulun arjessa. Sirpa-Maija Harjunkosken (2009, 117–118) mukaan oppilas voi kärsiä jonkinlaisesta tunnevajauksesta, jos hänellä ei ole mahdollisuutta käyttää koulukielenä omaa tunnekieltään. Tunnekielensä voi tunnistaa työstämällä kirjallisuusterapeuttien

harjoitusten avulla suhdetta äidinkieleen ja vieraaseen kieleen. Tämä paitsi laajentaa sanavarastoa myös kasvattaa luottamusta omiin kykyihin ja vahvistaa itsetuntoa.

Fiktiivisten tekstien lukeminen kehittää oppilaiden kielitietoisuutta ja opettaa tekstin kohdekieltä (Närkki, Pomykal & Moate 2021, 59). Eväitä kielellisen ja kulttuurisen moninaisuuden käsittelyyn ja kielitietoisuuden kehittämiseen koulutyössä tarjoaa esimerkiksi Tiina Lehtorannan ja Lauri Otonkosken teos *Kuinka krokotiili kadotti kielensä* (2021), johon on koottu tarinoita kymmenestä eri maasta. Tarinat ovat teoksessa sekä alkukielellä että suomeksi. Katri Tapolan kirjoittama ja Sanna Pelliccionin kuvittama *Tervetuloa!* (2021) puolestaan on kuvakirja viidellä kielellä: suomeksi, italiaksi, kurdiksi, farsiksi ja somaliaksi.

Kirjat rohkaisevat lapsia ja nuoria muuttamaan maailmaa

Amanda Gormanin ja Long Lorenin runomuotoinen kuvakirja *Muutos soi* (2021) kertoo kitaraa soittavasta ruskeasta tytöstä, joka rakentaa laulullaan siltaa ihmisten välille ja painottaa, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia ja jokaisella on mahdollisuus muuttaa maailmaa, omaa yhteisöään ja itseään. Veera Salmen nuortenromaani *Kaunis ilma kuolla* (2020) kertoo marokkolaistaustaisesta Israsta, joka menettää maineensa ja kunniansa perheen keskuudessa, kun koulussa alkaa kiertää video hänestä paidattoman Oceanin seurassa. Marja-Leena Tiaisen selkokirjassa *Aateveljet* (2020) 15-vuotias Aapo jouuttuu valitsemaan puolensa, kun isovelji Pete ajautuu natsimieliseen ryhmään, jonka toiminta yltyy vähitellen väkivaltaiseksi.

Viime vuosina on ilmestynyt myös useita nuorten tietokirjoja, joissa käsitellään etnistä monimuotoisuutta ja antirasismia. Salaado

Qasimin, Falsa Qasimin ja Roosa Oksasen toimittama *Suuria unelmia. Tarinoita suomalaisista, jotka muuttavat maailmaa* (2022) kertoo kahdenkymmenen vähemmistöön kuuluvan suomalaisen uratarinan. Mona Eidin ja Koko Hubaran toimittamassa *Third Culture Kids* (2022) -teoksessa puolestaan pääsee ääneen neljäkymmentä eri kulttuurien risteyksissä elävää suomalaista, jotka pohtivat, millaista on kasvaa ja elää samanaikaisesti usean kulttuurin todellisuudessa. Se tekee näkyväksi ja kuuluvaksi, ettei kapea määritelmä suomalaisuudesta enää vastaa monien suomalaisten elettyä todellisuutta.

Tinashe Williamsonin *Nuoren antirasistin käsikirja* (2022) antaa vinkkejä oman tietoisuuden lisäämiseen ja antirasistisen vaikuttamiseen sekä selittää selkeästi monia teemaan liittyviä keskeisiä käsitteitä, kuten rakenteellinen rasismi, valkoiset etuoikeudet ja representaatio. Rasismia ja antirasismia ei kuitenkaan käsitellä vain historian ja käsitteiden kautta, vaan monien erilaisten esimerkkien, tapausten ja tehtävien avulla. Niin ala- kuin yläkoululaisillekin soveltuvassa kirjassa on esimerkkejä norjalaisten nuorten kokemasta rasismista, mikä voi tehdä lukukokemuksesta raskaan itsekin rasismia kohdanneille lukijoille.

Eri maista Suomeen turvapaikkaa hakemaan tulleiden kirjoituskilpailusta on koottu kokoelma *Palasina maailmalla. Turvapaikan hakijoiden kirjoituksia* (Harju 2003). Se sisältää kokemusten kuvauksia ja runoja pakolaisuudesta, entisistä kotimaista, ikävää, yksinäisyydestä sekä tutustumisesta Suomeen. Tekstit sopivat nuorten ja nuorten aikuisten käyttöön. Anne Tarsalaisen ja Marja Airolan (2008) kirjaan *Suomalaisia. Maahanmuuttajatarinoita* on koottu 14 maahanmuuttajan tarinat ja samalla kuvausta 14 eri kulttuurista. Kirjaan liittyy opettajan aineisto, josta löytyy taustaa aineistoa jokaisen haastateltavan kotimaasta ja oppituntiesimerkkejä sekä maahanmuuttoon liittyviä käsitteitä. Kirja soveltuu yläkouluikäisille ja sitä vanhemmille.

Satu Leisko-Järvisen *Tulin Suomeen* -kirjaan (2018) on koottu yhdeksän erilaista tarinaa maahanmuuttajien itsensä kertomina. Selkokielellä kirjoitettu teos sopii kaikille lukijoille ja erityisesti suomea toisena kielenä opiskeleville. Leisko-Järvisen toinen aihepiiriä käsittelevä selkoteos *Koti Suomesta* (2020) antaa äänen nuorille maahanmuuttajille. Sarjakuvamuodossa tarinoita Suomeen muuttaneista löytyy teoksesta *Mitä sä täällä teet?* (2016), jossa viisitoista ihmistä vastaa kirjan otsikon kysymykseen. Lauri Ahtisen *Elias* (2018) on sarjakuvaromaani yksin Suomeen tulleesta pojasta. Kirjaa varten on haastateltu useita turvapaikanhakijoita ja alan asiantuntijoita.

Ujuni Ahmedin ja Elina Hirvosen *Tytöille jotka ajattelevat olevansa yksin* (2022) kuvaa Ahmedin kokemuksia maahanmuuttajataustaisena tyttönä, joka on kasvanut naiseksi Suomessa. Teos nostaa esille maahanmuuttajaperheiden ja suomalaisen yhteiskunnan kohtaamisen vaikeudet, joiden taustalla ovat erilaiset kulttuurit eivätkä niiden välissä kasvavat nuoret koe saavansa tukea perheiltä eivätkä yhteiskunnalta.

HARJOITUS: *Jos olisin toisin*

Harjoitukseen valmistaudutaan tutustumalla monikulttuurisuutta käsittelevään kirjallisuuteen. Varsinainen harjoitus alkaa niin, että jokainen opiskelija valitsee jonkin sellaisen monikulttuurisuuteen liittyvän ominaisuuden, jota ei voi itse valita, ja kuvittelee, että se on hänen omalla kohdallaan toisin. Tämän jälkeen kukin opiskelija kirjoittaa vapaamuotoisen tekstin, joka alkaa sanoilla ”Jos olisin...”, esimerkiksi: *Jos olisin ruskea tyttö, suomalainen, venäläinen, muslimi, maahanmuuttaja*. Tarkoituksena on pohtia, millaisia positiivisia ja

negatiivisia vaikutuksia valitulla ominaisuudella olisi kirjoittajan elämään, jos hän olisi muuten oma itsensä. Tehtävä puretaan keskustelemalla sen herättämistä ajatuksista. Keskustelua voi ohjata muun muassa seuraavilla kysymyksillä: Mikä tehtävässä oli helppoa, mikä vaikeaa? Huomasitko itselläsi ennakkoluuloja valitsemaasi ominaisuuteen liittyen? Mitä uutta opit?

Yläkoulu- ja lukioikäisille sopiva harjoitus on sovellus Anni Toivosen (2018) kehittämästä ”Jos olisin toisin” -sarjakuvatehtävästä. Sen tavoitteena on pohtia, mitkä ominaisuudet vaikuttavat ihmisen elämänkulkuun ja millaisia ennakkoluuloja itse kullakin on tiettyihin ihmisryhmiin liittyen. Tehtävää voi laajentaa monikulttuurisuudesta myös muihin moninaisuuden teemoihin.

Sateenkaarikirjallisuus laajentaa ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta

Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki velvoittavat huomioimaan sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden kouluopetuksessa. Myös perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa edellytetään, että kouluyhteisö tukee oppilaiden sukupuoli-identiteetin ja seksuaalisuuden kehittymistä. Sukupuolitietoisien perusopetuksen tehtävänä on lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta. (Sillanpää 2021, 73.)

Tästä huolimatta sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus jää Sillanpään (2021, 78–79) mukaan opetuksessa ja oppimateriaaleissa usein marginaaliin tai täysin näkymättömäksi. Esimerkiksi oppikirjoissa seksuaalivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä ei juuri näy. Tämä voi johtaa siihen, että erilaisiin

vähemmistöihin identifioituvat nuoret eivät välttämättä löydä sanoja omien tunteidensa ja kokemustensa ilmaisemiseen ja voivat siksi kokea selittämätöntä erilaisuuden tunnetta. Lisäksi asiatiedon puute voi johtaa ennakkoluulojen lisääntymiseen.

Kaunokirjallisuuden puolella tilanne on onneksi nykyisin toinen. Niin lapsille kuin nuorillekin suunnatun sukupuolista ja seksuaalista monimuotoisuutta käsittelevän kirjallisuuden kirjo on laajentunut ja monipuolistunut samaa tahtia yhteiskunnallisten asenteiden muuttumisen kanssa. Teoksissa käsitellään identiteettikysymyksiä, kuten erilaiseen seksuaaliseen kokemukseen heräämistä, kaapista ulos tulemistä sekä kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin ennakkoluuluihin törmäämistä tasa-arvoisesti ja yhdenvertaisesti. Kirjat tarjoavat lukijoille samastumisen kokemuksia ja laajentavat ymmärrystä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Parhaimmillaan hyvä teos sivuuttaa lasten- ja nuortenkirjallisuutta vuodesta 1986 lähtien tutkineen dosentti Päivi Heikkilä-Halttusen mukaan sukupuolirooliajattelun kokonaan. Hahmo voidaan vaikkapa rakentaa niin, ettei lukija pysty päättämään, onko kyseessä tyttö vai poika. (Typpö 2021.)

Jani Toivolan ja Saara Obelen urauurtava kuvakirja *Poika ja hame* (2021) nostaa keskusteluun sukupuoleen liittyvät ennakkoletukset. Kirjan päähenkilö on tummaihoinen Roni, joka ei ymmärrä jaottelua tyttöjen ja poikien juttuihin. Samojen tekijöiden *Poika ja perhostunne* (2022) kertoo ensimmäisestä ihastuksesta. Siinä äidin kanssa kesälomaileva Roni saa uuden kaverin, Timon, jonka seurassa Ronista tuntuu kuin vatsassa olisi perhosia.

Kotimaisissa nuortenkirjoissa sukupuolen moninaisuus tulee esille esimerkiksi J. S. Meresmaan lempeässä ja kauniissa säeromaanitrilogiassa, jonka osat ovat *Dodo* (2020), *Khimaira* (2021) ja *Kerberos* (2022). Trilogian teemoja ovat perhe- ja ihmissuhteet, polyamoria, aseksuaalisuus, suomenvenäläisyys ja mielenterveys. Samoja

teemoja esiintyy Dess Terentjevan säeromaanissa *Ihana* (2021). Sen päähenkilö on ihastunut muunsukupuoliseen nuoreen, joka ei uskalla paljastaa identiteettiään suomenvenäläiselle äidilleen.

Riina Mattilan esikoisromaani *Järistyksiä* (2018) kertoo lukioikäisestä Eeliasta, joka ei tunne olevansa tyttö eikä poika. Mila Teräksen teoksessa *Amiraali* (2020) 17-vuotias Niilo kokee perinteisen miehen mallin ahtaaksi. Suomalaisen sateenkaarikirjallisuuden klassikoksi voitaneen hyvällä syyllä kutsua Vilja-Tuulia Huotarisen romaania *Valoa valoa valoa* (2011), joka kertoo 14-vuotiaan Mariian seksuaalisesta heräämisestä ja suhteesta samanikäiseen Mimiin. Vaike-
nemisen kulttuuriakin sivuava teos pakottaa ajattelemaan ja purkaa taitavasti ennakkoluuloja.

Kirjojen ja muun kirjallisen aineiston lisäksi keskustelun ja kirjoittamisen pohjana voidaan käyttää niin kirjallisuusterapiassa kuin koulutyössäkin myös esimerkiksi musiikkia ja elokuvia (Suvilehto 2020, 51). Sukupuolisen ja seksuaalisen moninaisuuden käsittelyyn audiovisuaalinen aineisto on Sanna Karkulehdon ja Leena-Maija Rossin mukaan luonteva väline. Esimerkiksi suosittu norjalainen SKAM-sarja (2015–2017) nostaa erilaisia erilaisuuksia esiin monipuolisesti. Sarjasta keskustelemalla voi kartoittaa luokan asenteita paitsi homoseksuaalisuuteen myös etnisyyteen ja uskontoon. Toinen, tuoreempi esimerkki on Alice Ocemanin *Heartstopper*-sarjakuvaromaaneihin perustuva televisiosarja (2022–), jossa käsitellään monipuolisesti sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta.

Täsmäkirjat tarjoavat roolimalleja lapsen ja nuoren oman elämän tueksi

Jokikokon (2021, 8–9) mukaan kulttuuri-identiteettiä voidaan pitää eräänlaisena ryhmäidentiteettinä, joka ei välttämättä ole

synnynnäinen vaan opittu. Vaikka kulttuuri-identiteetit ovat osa yksilön moninaista identiteettiä, esimerkiksi kykyjä ja geneettisiä ominaisuuksia tai persoonallisuudenpiirteitä ei yleensä katsota osaksi kulttuuri- tai ryhmäidentiteettiä. Toisaalta taas esimerkiksi vammaisuus voidaan nähdä tietynlaisena ryhmäidentiteettinä, jossa ominaisuuksia annetaan yksilön sijaan ryhmälle. Tällaisia kollektiivisia identiteettejä voi rakentua kansalaisuuden lisäksi esimerkiksi iän, sukupuolen, perheen, suvun ja ystävien, kotipaikan, ammattikunnan, uskonnon tai sosiaaliluokan pohjalle.

Lasten- ja nuortenkirjoissa perheet ovat valtaosin edelleen valko-ihoisia ydinperheitä, mutta myös muita perhemalleja esiintyy ja esimerkiksi perinteisten sukupuolinormien mukaisia rooliodotuksia haastetaan. Aiheen käsittelytapa on 1970–1980-lukujen osoittelevuudesta poiketen nyt hienovaraisempi ja luontevampi. (Tyttö 2021.) Pienille lukijoille tämä on tärkeää, sillä kuten Pesonen (2018, 144) kirjoittaa, myös vähemmistöön kuuluvalla lapsella on tärkeää, että hän saa kokea oman perheensä normaaliksi ja tavalliseksi. Eikä tämä teema koske kovinkaan pientä joukkoa, monimuotoisia perheitä kun on varovastikin arvioiden yli kolmasosa suomalaisista perheistä. Monimuotoisilla perheillä tarkoitetaan tässä perheitä, jotka poikkeavat jollain tavalla oletetusta, kahden samassa kodissa asuvan, valkoisen, suomalaistaustaisen, heteroseksuaalisen ja eri sukupuolta olevan vanhemman ja heidän biologisten, elossa olevien lastensa perheestä. (Monimuotoisetperheet.fi)

Anna Elina Isoaron ja Mira Malliuksen kuvakirja *Kaksi tättä nimeltä Veera* (2023) nostaa esiin lapsettomat ja erilaisten elämäntyylien iloisin kirjjon. Erilaisia sateenkaariperheitä taas on esimerkiksi Aino Havukaisen ja Sami Toivosen *Tatun ja Patun ihmeellisessä joulussa* (2016), Katriina Rosavaaran kuvakirjassa *Villiina ja isosiskopakkaus* (2017) sekä Riikka Ala-Harjan lastenromaanissa *Kahden isän Ebba* (2020).

Maria Frensborgin ja Maija Hurmeen *Minä ja uusi vauva* (2020) kertoo Misasta, jonka monikulttuuriseen perheeseen on tulossa vauva. Tarinassa tavataan myös muun muassa adoptio- ja sateenkaariperheitä. Sijaisperheestä kertoo Annemari Karjalaisen, Emilia Säleksen ja Minna Ahokkaan kirjoittama ja Jonna Markkulan kuvittama *Keltaisen talon ketut* (2020). Kirjassa Pörrö-ketun perheeseen tulee kaksi sijoitettua lasta. Adoptio on teema myös esimerkiksi Ingvor Goyerydin ja Leif Erikssonin (2003) kirjassa *Sarika, tyttö Intiasta*. Alakouluikäisille soveltuu kuvakirja *Tunnetko Otso-karhun tarinaa?* (Pasanen ym. 2007), jossa karhunpentu adoptoidaan Suomen pohjolaan kaukaa kuvitteellisesta Durmurasta. Runokuvakirjan näkökulman adoptioon Kiinasta Suomeen tarjoaa Anna-Mari Kaskisen (2007) kirja *Luumunkukka ja Lohikäärme*.

Haastavista aiheista on julkaistu 2000-luvulla myös jonkin verran niin sanottuja täsmäkirjoja lapsille, jotka tarvitsevat roolimalleja oman elämänsä tueksi (ks. esim. Heikkilä-Halttunen 2010). Tällaisia ovat esimerkiksi Pirjo Arvolan *Osmo-Nalle ja isän erehdys* (2011), jossa pitkään työttömänä ollut isä-Nalle yrittää auttaa perhettään ryöstämällä herkkupuodin kahden kaverinsa kanssa ja joutuu vankilaan, Noora Alasen ja Anne Muhosen kuvakirjan *Miirun isä on vankilassa* (2020), Martti Lintusen *Älä yritä unohtaa* (2010), joka on suunnattu itsemurhan tehneiden tai sitä yrittäneiden lähipiiriin kuuluville lapsille, sekä Jussi Sutisen *Sininen talo* (2015), joka on kehitetty työvälineeksi sijaisperheisiin, adoptioperheisiin ja muihin sijoituspaikkoihin.

Vammaisuuteen ja muunlaiseen fyysiseen erilaisuuteen liittyviä kirjoja on julkaistu lapsille paljonkin. Monesti asialla ovat olleet alan järjestöt, jotka ovat halunneet julkaista lukijoille informatiivisia tarinoita oman kohderyhmänsä tarpeisiin. Esimerkiksi Leena Honkasen kirjoittama ja Näkövammaiset lapset ry:n kustantama *Rasti ja Rauha kaverileirillä* (2020) kertoo Rastista, joka pääsee

leirille näkövammaisen Rauha-serkkunsa kanssa ja huomaa, että leiripuuhat sujuvat mukavasti, vaikka kaikki eivät yhtä hyvin näekään. Hannamari Ruohosen kuvittamassa ja Karin Erlandssonin kirjoittamassa teoksessa *Pussel* (2021) eläimet etsivät palapelin-paloja, joista jokainen on tärkeä osa kokonaisuutta vaikka esittääkin liikuntarajoitteista, kuuroa, sokeaa tai muulla tavoin fyysisesti erilaista eläintä. Kirjan on julkaissut Ålands handikappförbund.

Yhä useammin lapsen fyysinen vamma tai muu ominaisuus on kuitenkin vain yksi osa tarinaa. Riina Katajavuoren kirjoittama ja Hannamari Ruohosen kuvittama *Kielo loikoilee* (2020) kuvaa Kielo-tytön ja äidin leppoisia iltapuuhiä kotona. Kuvituksesta voi tulkita Kielon Down-lapseksi, vaikka asiaa ei kirjassa mainita. Rose Robbinsin kuvakirja *Puhuminen ei ole minun juttuni!* (2020) kertoo autistisesta tytöstä, joka ei puhu. Perheen kanssa kommunikointi sujuu ilman sanojakin.

Essi Raekosken ja Mira Piitulaisen lastenromaanissa *Kumina-kujan Julle ja Kauri hiipparijahdissa* (2021) päähenkilö Julle käyttää pyörätuolia, mutta se ei estä häntä seikkailemasta tasaveroisesti ystävänsä kanssa. Sari Airolan kuvakirjassa *Lumiyö* (2022) päähenkilö Lyyti käyttää kävellessään kyynärsauvoja. Sauvoja ei mainita kirjan tekstissä, ne näkyvät vain kuvissa. Tuula Kallioniemen kirjassa *Maaginen maalipallo* (2022) naapurustoon muuttaa uusi poika Valtteri, joka on sokea ja käy erityiskoulua. Valtterin innoittamana FC Wannaplay lähtee kokeilemaan uutta lajia, maalipalloa. Ansu Kivekkään nuortenromaanin *Raakaversio* (2022) päähenkilö Elli on loukkaantunut auto-onnettomuudessa ja joutuu käyttämään pyörätuolia liikkumiseen, vaikka haluaisi elää täysillä kuten muutkin ikäisensä. Reija Kaskiahon *Maantiekiittäjä* (2022) kertoo 17-vuotiaasta Laurasta, jonka elämän kohtalokas sukellus muuttaa.

Erityisherkkyyden ja aistiyliherkkyyden työstämiseen apua tarjoavat esimerkiksi Annika Hämysen ja Johanna Lehtomaan kuvakirja

Apua, sukissani on lohikäärmeitä: satuja aistiherkkyydestä (2022), Maria Viljan kuvakirja *Näkymätön reppu* (2022) sekä Reetta Niemelän kirjoittama ja Eri Shimatsukan kuvittama *Kettu ja hiljaisuus* (2022). Sosiaalisten tilanteiden pelko taas on teemana Emilia Aakon kirjassa *Kaiho-kotitonttu ja rauhaton rantaloma* (2022).

Mielenterveyteen liittyvät teemat ovat esillä etenkin nuortenkirjallisuudessa. Jo mainitun J. S. Meresmaan *Kerberoksen ohella tällaisia ovat* Heidi Silvanin *Nollasummapeli* (2022) sekä Riikka Smolander-Slotten *Armoton unelma* (2022), jossa käsitellään myös vallankäyttöä ja seksuaalista hyväksikäyttöä.

Erilaisuudesta – tai ehkä sittenkin samanlaisuudesta – kertoo myös Mimi Åkessonin kirjoittama ja Linda Bondestamin kuvittama *Kaikki toiset* (2022). Se on kirja kaikille, jotka kuuluvat johonkin joukkoon, ja niille, jotka eivät kuulu – koska kaikki kuuluvat johonkin joukkoon tai ryhmään. Ryhmiä on onneksi paljon, joten kenenkään ei tarvitse valita vain yhtä. Kirja on kuvallinen ilotulitus, joka tarjoaa loputtomasti tutkittavaa ja keskusteltavaa, ja siinä on vahva ihmisoikeuspohjavire.

HARJOITUS: Kaikki kuuluvat joukkoon

Tutustutaan yhdessä Mimi Åkessonin ja Linda Bondestamin kuvakirjaan *Kaikki toiset* (Etana Editions 2022). Sen jälkeen kokeillaan, millaisia erilaisia joukkoja omassa ryhmässä voi muodostaa. Aikuinen luettelee yksi kerrallaan erilaisia ominaisuuksia, mieltymyksiä ja muita ominaisuuksia ja piirteitä, joiden mukaan ryhmä jakautuu tilassa kahtia. Esimerkkejä: *Ketkä pitävät enemmän keltaisesta ja ketkä vihreästä? Ketkä uivat mielummin altaassa ja ketkä järvessä tai meressä? Kenellä on vaaleat hiukset ja kenellä tummat?* Jokaisen uuden jakautumisen

jälkeen pysähdytään tervehtimään niitä, jotka juuri sillä hetkellä kuuluvat omaan joukkoon.

Lisää vinkkejä täsmäkirjojen käyttöön on tämän kirjan artikkelissa ”Kirjallisuusterapia lasten ja nuorten pahoinvoinnin ehkäisijänä”.

Lapsuudessa muotoutuva luontosuhde kantaa kauas

Luonto on tärkeä osa lapsen ja nuoren kasvua ja kehitystä, ja lapset, eläimet ja luonto kietoutuvat monisyisesti yhteen niin kulttuurisesti, kasvatuksellisesti kuin biologisestikin myös kirjallisuuden kontekstissa. Kirjat herättävät lukijoissa kiinnostusta ja kysymyksiä maailmasta, jossa elämme, ja tarjoavat mahdollisuuksia oppia ja vaikuttaa ympäristöasioihin.

Lapsen ja nuoren luontosuhde muodostuu luontoon liittyvistä kokemuksista, asenteista ja arvoista. Luontosuhde muodostuu ja kehittyy lapsuudessa, ja se vaikuttaa siihen, miten lapsi suhtautuu luontoon ja ympäristöön myöhemmin elämässään. Toisaalta luontosuhde on merkityksellinen myös lapsille ja nuorille itselleen – erityisesti murrosiän kynnyksellä, kun nuoret etsivät omaa identiteettiään ja paikkaansa maailmassa. (Luontosuhteen rakentumisesta ks. esim. Valkonen & Salonen 2013; Haverinen, Mattila, Neuvonen, Saramäki & Sillanaukea 2021.)

Vuoden 2018 nuorisobarometrissa kaksi kolmesta nuoresta ilmoitti kokevansa turvattomuutta tai epävarmuutta ilmastonmuutoksesta (Pekkarinen & Myllyniemi 2019). Siksi on hyvä, että julkisessa keskustelussa paljon esillä olleet ympäristönsuojeluun ja ilmastoaiheisiin liittyvät teemat sekä maailmanparantaminen näkyvät nekin tuoreessa lapsille ja nuorille suunnatussa

kirjallisuudessa. Nuoret tarvitsevat luontosuhteensa tueksi tietoa ja ymmärrystä luonnon monimuotoisuudesta, ekosysteemeistä ja ympäristöongelmista sekä rohkaisua ja välineitä toimia ympäristön hyväksi. Suvilehto (2020, 183) korostaa, että lasten ja nuorten parissa työskentelevä tarvitseekin uudenlaista katsomustapaa ja kykyä nähdä vaihtoehtoja: kasvatus ja toivo kuuluvat yhteen.

Luonto- ja ympäristötemainen kirjallisuus siihen liittyvine harjoituksineen voi Suvilehdon (2020, 176–182) mukaan toimia terapeuttisesti ja sopia erityisesti nuorille, jotka pohtivat maapallon, ympäristön ja eläinten tulevaisuutta ja hyvinvointia. Pienempien lasten kanssa luontoa ja eläimiä voi yhdistää lukemiseen ja kirjoittamiseen monin eri tavoin, onpa tavoitteena sitten rentoutuminen ja rauhoittuminen, yksinäisyyden kokemuksen lieventäminen tai esimerkiksi yhteyden saaminen omiin tunteisiin.

Andrea Beatyn kirjoittamassa ja David Robertsin kuvittamassa kirjassa *Mia Molina, maailman parantaja* (2021) kakkosluokkalainen Mia kulkee isoisänsä kanssa auttamassa läheisiään. Kun isoisä loukkaa jalkansa kaatopaikkana käytetyllä tontilla, Mia tarttuu toimeen saadakseen kaatopaikan tilalle viihtyisän puiston. Maija Hurmeen ja Lina Laurentin tietokirja *Piilopalstan tarhurit* (2021) kertoo lapsista, jotka ryhtyvät perustamaan kasvimaata kotitalonsa viereiselle hylätylle tontille. Rose Hallin ja Parko Polon tietokirja *100 asiaa maapallon pelastamisesta* (2021) esittelee sata asiaa, joita ihmiset voivat yhdessä tehdä pelastaakseen maapallon. Pinja Mere-tojan tietokuvakirja *Pullervo* (2021) kertoo WWF:n norppalivessä tutuksi tulleesta saimaannorppa Pullervosta. Samalla kirjassa kerrotaan siitä, kuinka jokainen voi vaikuttaa norppien pelastamiseen ja ilmastonmuutoksen pysäyttämiseen.

Aija ja Janne Salovaaran kirjoittama ja Tuomas Kärkkäisen kuvittama *Kosa ja Muka muuttavat maailmaa* (2021) on tarinamuotoinen tietokirja, jossa serkukset pohtivat, mistä vesi tulee.

He lähtevät tutkimusmatkalle, jonka aikana he tutustuvat kestävään kehitykseen ja siihen, kuinka jokainen voi arjessa vaikuttaa omaan ympäristöönsä. Joanna Heinosen lastenromaanissa *Herkko ja kukoistavien kukkien kysymys* (2020) Herkko leikkii ystävänsä Martan kanssa Agatha Christien dekkarihahmoja. Ratkaistavana on helleaaltoon liittyvä mysteeri: kuka kastelee naapuruston kukkia ja nurmikoita, vaikka vettä on kehoitettu säästämään? Mysteeri saa Herkon tutustumaan ilmastonmuutokseen.

Nuortenkirjoissa ympäristötietoisuutta herättävät dystopiaseikkailut, joiden maailmassa tuntemamme ympäristö on jo tuhoutunut. Joonas Riekkolan esikoisteos *Silkkomaahan kadonneet* (2021) sijoittuu ekokatastrofin jälkeiseen maailmaan, jossa vastaan tulee outoja mutaatioita eri eläinlajeista ja robottimainen tyttö, joka on ohjelmoitu väärin. Lee Baconin kirjassa *Viimeinen ihminen* (2021) ihmiset ovat kadonneet maapallolta ja sitä asuttavat robotit, joiden tehtävä ja tarkoitus on tarkasti määritelty.

Viime vuosien kuvakirjasadossa luontoyhteyttä etsitään ja vaalitaan herkissä kohtaamisissa ja kriisiytyneissä olosuhteissa. Aiheissa toistuvat erityisesti merten roskaantuminen, sukupuuttouhka ja muut ilmastokriisin eläimille aiheuttamat vaikeudet. Sanaliitto *eläinten oikeudet* pääsi lastenkirjan sivuille tiettävästi ensimmäisen kerran vuonna 2020 (Koljonen 2021).

Roskia kerätään luonnosta tai merestä esimerkiksi Emilia Ervingin kirjassa *Roskakasa* (2022), Johanna Lumpeen kirjassa *Viidakon väki ja ihmeellinen sininen* (2021) sekä Aino Havukaisen ja Sami Toivosen kirjassa *Tatu ja Patu kesäleirillä* (2021). Samalla autetaan luonnon saastumisesta kärsiviä eläimiä. Ruokavaliokysymysten pohdintaan tarjoavat herätteitä muun muassa Elina Lappalaisen kirjoittama ja Christel Rönnsin kuvittama *Nakki lautasella. Mistä ruoka tulee?* (2015) sekä Antti Nylénin kirjoittama ja Ilja Karsikkaan kuvittama *Eino ja suuri possukysymys* (2018).

Reetta Niemelän kirjoittama ja Sanna Pelliccionin kuvittama *Älä vihaa minua. Kirjeitä ihmisille* (2020) käsittelee haittaeläiminä ja tulokas- tai vieraslajeina pidettyjä eläimiä ja kutsuu katsomaan niitä toisin. Se sopii hyvin päiväkotijäsen- ja alakouluikäisille. Myös Aaron Blabeyn hieman vanhemmille suunnatussa *Hurjassa jengissä* (2020) ja sen jatko-osassa *Kotkottajat pulassa* (2020) äänen saavat vihatut eläimet: susi, hai, piraija ja käärme.

Avain teoksen ytimeen luontoyhteys on päässyt Reetta Niemelän kirjoittamassa ja Emmi Jormalaisen kuvittamassa *Pienessä kuljeskelukirjassa* (2020). Runoista, ajatuksista ja lyirisestä kuvituksesta koostuva kuvakirja ohjaa kohtaamaan niin elolliset luontokappalet kuin elottomankin luonnon kiinnostuksella ja kunnioituksella. Kirja soveltuu kaikenikäisille.

HARJOITUS: Pieni kuljeskeluharjoitus

Lähdetään kävelyretkelle lähiluontoon Reetta Niemelän ja Emmi Jormalaisen *Pienen kuljeskelukirjan* (Sammakko 2020) opastamana. Kuljetaan pienissä ryhmissä niin, että yksi ryhmän jäsenistä toimii johtajana ja antaa muille tehtäviä osallistuen niihin itsekin. Pienimpien lasten kanssa ryhmän johtajana toimii aikuinen. Tehtävät voivat olla suoraan kirjasta tai omia mukaelmia sen pohjalta. Esimerkkejä kirjan harjoituksista:

- Hidasta jokaista liikettäsi. Astele liioitellun hitaasti eteenpäin, kuin vaaniva kissa. Ehdit nähdä ja kokea paljon enemmän.
- Pidä juhlapuhe puukansalle.
- Etsi keijun keinu.

Lopuksi kokoonnutaan yhteen joko ulkona tai sisätiloissa ja keskustellaan kokemuksesta. Näyttäytyikö lähi-
luonto erilaisena kuin tavallisesti? Kokemuksen pohjalta
voidaan myös kirjoittaa joko vapaata tajunnanvirtaa tai
vaikkapa luontorunoja.

Lastenkirjallisuudessa lapset ovat perinteisesti ryhtyneet toimi-
maan ja ratkaisemaan ongelmia, kun aikuiset eivät siihen kykene,
oli kyse sitten rikosten ratkaisemisesta tai taistelusta pahaa vastaan.
Tämä näkyy myös luonto- ja ympäristöaiheisessa kirjallisuudessa.
Vaikuttaa voidaan jo pienille lapsille suunnatuissa kuvakirjoissa-
kin. Sanna Pelliccionin kirjassa *Onni-poika osoittaa mieltä* (2020)
Onni-pojan perhe osallistuu mielenosoitukseen lähipuiston puo-
lustamiseksi.

Ilmastoasioihin vaikuttaminen on esillä myös nuorille
suunnatuissa tietokirjoissa. Marjo Heiskasen *Yhteen hiileen* (2020)
perehdyttää lukijan ilmastonmuutoksen syihin ja seurauksiin. Kaisa
Happosen ja Karri Miettisen *Ilmastotekokirja* (2020) kertoo, mitä
ilmastokriisi tarkoittaa ja miten siihen voi vaikuttaa. Kirjassa otetaan
kanta 2010-luvun tapahtumiin ja neuvotaan, kuinka sosiaalisessa
mediassa kannattaa puhua ilmastonmuutoksesta. Ilmastovaikuttaja
Greta Thunbergistä kertovia kirjoja on ehtinyt ilmestyä jo useita.
Tuorein on Jeanette Winterin kuvakirjamainen elämäkertateos
Kotimme on tulossa: Greta Thunbergin ilmastokapina (2020).

Tiukkaa tietoa on myös Laura Ertimon ja Mari Ahokoivun teok-
sessa *Ihme ilmat. Miksi ilmasto muuttuu* (2019) sekä Mikko Pelttä-
rin ja Jenna Kunnaksen tarinallisessa mutta tieteellisesti tarkassa
kirjassa *Näkymätön myrsky* (2019). Näissä teoksissa toimijoita ovat
lapset. Juuri lapset huomaavat luonnon hätätilan, vaikka on muuta-
ma aikuinenkin tilanteesta huolissaan. Ilmastokriisiä käsittelevään
kirjasatoon lukeutuu myös Katja Lahden ja Annukka Palménin

Pikkis ja talvensiemenet (2020). Mörökölliien maailmaan etään-
nytetyssä lastenromaanissa odotetaan talvea, jota ei tule. Samaa
lähtötilannetta noudattaa Zoë Tuckerin ja Zoe Persicon *Rohkea
tyttö ja jättiläiset* (2020). Kirjan lopussa on sivun verran ohjeita
maapallon auttamiseksi. Tässäkin kirjassa on taustalla Greta Thun-
bergin tarina.

Tieto-osuus sisältyy myös Tuula Korolaisen kirjoittamaan ja
Meria Palinin kuvittamaan kuvakirjaan *Sara ja kadonneet sateet*
(2020). Korolainen käsittelee kirjassa yhtä ilmastokriisin vakavim-
mista seurauksista: aavikoitumista ja ilmastopakolaisuutta. Kirjan
päähenkilö on seitsemänvuotias afrikkalainen Sara, joka joutuu
kuivuuden vuoksi jättämään kotikylänsä ja lähtemään äitinsä kans-
sa pitkälle autiomaavaellukselle kohti kaupunkia.

Uutistulvassa kahlaavat lapset ja nuoret tarvitsevat vastauksia

Media on täynnä negatiivisia uutisia ja maailmantapahtumia, jotka
voivat aiheuttaa lapsissa ja nuorissa ahdistusta, pelkoa ja surua,
heikentää itsetuntoa, motivaatiota, oppimista ja sosiaalisia suh-
teita sekä vaikuttaa lasten ja nuorten turvallisuuden tunteeseen ja
maailmankuvaan (ks. esim. Opetushallitus 2023). Negatiivisten
uutisten ei kuitenkaan tarvitse määrittää lasten ja nuorten elä-
mää kokonaisuudessaan. Vanhemmat ja kasvattajat voivat auttaa
lapsia ja nuoria selviytymään niistä sekä vahvistamaan heidän
hyvinvointiaan.

Viime vuosien ykkösuutisiin lukeutunut koronapandemia on
vaikuttanut lasten ja nuorten elämään ja hyvinvointiin monin
tavoin. Kouluissa on jouduttu sopeutumaan poikkeusoloihin ja
etäopetukseen, mikä on tuonut haasteita oppimiseen, sosiaalisiin

suhteisiin ja mielenterveyteen. Kasvattajilla on tärkeä rooli näiden ongelmien ratkomisessa ja lasten ja nuorten mielenterveyden edistämisessä ja tukemisessa. Avainasemassa on keskustelu ja lasten ja nuorten kysymyksiin vastaaminen. Hyvänä apuna ovat myös tietyn ongelman käsittelyyn tarkoitettut täsmäkirjat, joissa kerrotaan ajatuksia herättävistä tai ikävistä tapahtumista (ks. tämän kirjan luku ”Kirjallisuusterapia lasten ja nuorten pahoinvoinnin ennaltaehkäisijänä”).

Kirjoja keskustelun tueksi on julkaistu jo useita. Rasaliina Seppälän (2020) kuvakirjassa *Villimieli ja Hurja Virus* tietokoneisiin iskee outo virus ja kadulla tulee vastaa täti, jolla on kuminauhanenäliina kasvoillaan. Lääkäri Sonja Sulkavan (2021) päiväkotikiikarille suunnatussa kuvakirjassa *Akseli ja koronavirus* poika joutuu karanteeniin, hänelle tehdään koronatesti ja hän pohtii kuolemaa ja ikävoi isovanhempaansa. Susanna Bohnen (2020) *Virus. Tarina Minna Mittarimadosta, viruksista ja muista taudinaiheuttajista* valottaa päiväkotikiikarille korona-aihetta. Pirjo ja Pekka Arvolan (2022) kuvakirjassa *Outo pöpö Haukkumaassa* aiemmista Haukkumaa-sarjan kirjoista tutut salapoliisimäyräkoira Väiski ja lääkärikoira Hertta Rohtonen auttavat koirayhteisöä selviämään oudon viruksen kanssa ja rohkaisevat koiranpentuja ottamaan tärkeän rokotuksen.

Vuokko Hurmeen kirjoittama ja Tiina Konttilan kuvittama *Eläinhoitola Pehmo ja pumpulirutto* (2020) kertoo pehmolelujen tartuntataudista ja karanteeniin joutumisesta. Timo Parvelan kirjassa *Ella ja kaverit etäkoulussa* (2021) Ellan luokka joutuu viruksen vuoksi etäkouluun ja turvavälit, käsidesit ja kasvosuojukset tulevat oppilaille tutuiksi. Anneli Kannon kirjoittamassa ja Noora Katon kuvittamassa *Virtasten joulut* (2022) perhe muistelee menneitä jouluja ja mielessä on myös joulu, jolloin joulupukki ei voinut koronaviruksen vuoksi tulla sisälle eikä isovanhempiakaan päästy tapaamaan.

Psykologi Sandra Ghosh Ippenin ja lasten traumojen asiantuntijan Melissa Brymerin (2020) kirja *Taistelu isoa virusta vastaan* on maksutta verkosta ladattava teos ja tarkoitettu tukemaan perheitä koronapandemian herättämien tunteiden ja kokemusten käsittelyssä. Siihen liittyy myös vanhempien opas ja muuta lisämateriaalia. Toinen vastaava on Helen Patuckin (2020) teos *Olet sankarini*, joka on YK:n virastojen välisen pysyväiskomitean IASC:n julkaisema kuvakirja. Opettavainen tarina pohjautuu kansainväliseen lasten mielenterveyttä ja psykososiaalisia tarpeita kartoittaneeseen kyselytutkimukseen.

Nuortenkirjoissa koronaviruksen nosti ensimmäisenä esiin Jyri Paretskoi K15-sarjan kuudennessa osassa *K15 – Porno ja sirkushuveja* (2020). Siinä Roni ystävineen käy koronan aiheuttaman poikkeustilan vuoksi etäkoulua eikä hallitse ajankäyttöään vaan ajautuu katselemaan päivät pitkät netin pornovideoita. Korona-aikaa eletään myös Veera Salmen säeromaanissa *Olin niinku aurinko paistais* (2021), jossa Gabrielin äiti eristäytyy viruksen vuoksi omaan huoneeseensa. Gabriel joutuu huolehtimaan itsestään ja etäkoulua käyvästä pikkusiskostaan. Jessica Townsendin fantasiaromaanissa *Onttorokko* (2021) ja Siri Kolun dystooppisessa nuortenromaanissa *Iltasatuja maailmanpalosta* (2021) erilaiset virukset ovat tärkeä osa juonta, vaikka kyse ei ole nimenomaisesti koronasta.

Myös sota on noussut sellaisten aiheiden joukkoon, jota ei voi pienten lastenkaan kanssa enää sivuuttaa. Katri Tapolan (2015) *Pelätin ja rastas* kertoo sadun keinoin sodasta ja rauhan rakentamisesta. Se auttaa puhumaan kodin menetyksestä ja erilaisuuden hyväksymisestä. Sanna Pelliccionin *Meidän piti lähteä* (2018) puolestaan kuvaa sotapakolaisuutta, ja Riina Katajavuoren (2021) kuvakirjassa *Oravien sota* veljekset jakautuvat punaisiin ja valkoiisiin. Kirja valottaa Suomen 1918 sisällissodan tapahtumia lapselle

ymmärrettävällä tavalla. Kirjan lopussa on aikuisille suunnattu tiivis tietopaketti kyseisen vuoden tapahtumista ja taustoista.

Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan näkyy sekin jo suomalaisille lapsille suunnatuissa kuvakirjoissa. Esimerkiksi ukrainalaisen ihmisoikeusaktivistin Larysa Denysenkon lastenkirja *Maja ja ystävät* (2022) kuvaa monenlaisia perheitä sekä lasten ystävyyttä ja unelmia erilaisista taustoista ja sodan tuhoisista vaikutuksista huolimatta.

Kirjallisuus on ehtymätön aarreaitta

Sanan mahtiin luotettiin jo muinoin, ja satujen ja tarinoiden terapeuttisuudesta on kirjoitettu laajasti ympäri maailman. Yhtä lailla hoitavasti voivat toimia muutkin tekstit laululyriikasta lehtijuttuihin ja mielipidekirjoituksiin, runoista ja novelleista tietoteksteihin, kunhan niitä osaa käyttää oikein. Tässä tarvitaan kirjallisuusterapian menetelmiin perehtynyttä terapeuttia, ohjaajaa tai kasvattajaa.

Terapeuttisten tekstien valinnalle ei ole olemassa yhtä yksiselitteistä määritelmää. Suvilehdon (2020, 223-224) mukaan lapsille ja nuorille suositeltavan kirjallisuuden on kuitenkin hyvä täyttää tietyt kriteerit. Tärkeintä on, että teksti houkuttelee lukemaan. Lisäksi ohjaajan on tiedettävä, mitä hän valitsemallaan tekstillä tavoittelee: onko tarpeen käsitellä esimerkiksi kiusaamista, erilaisia uskonollisia juhlapyhiä tai sairautta. Vaikutusta on myös kohderyhmän iällä: jokaiseen ikäkauteen liittyy omanlaisiaan kehitysvaatimuksia, ja lukijoiden mielenkiinnon kohteetkin vaihtelevat.

Kirjallisuusterapian näkökulmasta keskeinen vaatimus on, että tekstin on tarjottava lukijoilleen toivon näkökulma, usko muutoksen mahdollisuuteen, sillä ilman toivoa paremmasta ei muutoksen eteen jaksa ponnistella. Sosiaalipedagogiikan emeritusprofessorin

Juha Hämäläisen (2022) mukaan toivon näköalan herättämistä tai vaalimista on perusteltua pitää kasvatuksen keskeisenä tehtävänä yleisemminkin. Tiivistäen voisikin sanoa, että hyvin valitussa terapeuttisessa tekstissä on aina onnellinen loppu.

Lähteet

- Arvola, Pirjo & Mäki, Silja (2009). Mitä lasten ja nuorten kirjallisuusterapia on? Teoksessa *Satu kantaa lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 1*. Helsinki: Duodecim, 12–21.
- Halttula-Heikkinen, Päivi (2010). *Minttu, Jason ja Peikönhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista*. Helsinki: Avain.
- Harjunkoski, Sirpa-Maija (2009). Tunnekieli tutuksi äidinkielen tunnilla. Teoksessa Mäki, Silja & Arvola, Pirjo (toim.). *Tarina tukee lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 2*. Helsinki: Duodecim, 116–146.
- Haverinen, Risto, Mattila, Kirsikka, Neuvonen, Aleksi & Saramäki, Rinna (toim.) (2021). *Ihminen osana elonkirjoa. Luontosuhteet, luontokäsitykset ja sivistys kestävyyskriisin aikakaudella*. Sitran muistio 9.12.2021.
- Hämäläinen, Juha (2022). Toivon pedagogiikkaa. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja*, vol. 23, nro 1/2022, 121–127.
- Jokikokko, Katri (2021). Kulttuurinen moninaisuus ja siihen liittyvä kasvatus. Teoriataustaa kulttuurisen moninaisuuden teemojen käsittelyyn koulussa. Teoksessa Laasonen-Tervaoja, Eija, Jokikokko, Katri & Stevenson, Johanna (toim.). *Kulttuurinen moninaisuus osaksi koulun arkea ja käytänteitä. Opas opettajalle kulttuurisen moninaisuuden huomioimiseen perusopetuksessa*. Helsinki: Opetushallitus, 5–28.
- Karkulehto, Sanna & Rossi, Leena-Maija (2018). Queer – avoimuuden ja moninaisuuden opetusta toisin. Teoksessa Laukkanen, Anu, Miettinen, Sari, Elonheimo, Aino-Maija, Ojala, Hanna & Saresma, Tuija. *Feministisen pedagogiikan ABC. Opas ohjaajille ja opettajille*. Tampere: Vastapaino, 45–56.
- Koljonen, Marianna (2021). Aikuiset köntystelevät, mutta lapset tietävät mitä tehdä. <https://ibbyfinland.fi/artikkelit/elaimilla-on-hata-ja-yhteinen-kotimme-on-kipea/>
- Laasonen-Tervaoja, Eija, Jokikokko, Katri & Stevenson, Johanna (toim.) (2021). *Kulttuurinen moninaisuus osaksi koulun arkea ja käytänteitä. Opas opettajalle kulttuurisen moninaisuuden huomioimiseen perusopetuksessa*. Helsinki: Opetushallitus.
- Lapsenoikeudet.fi. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. <https://www.lapsenoikeudet.fi/lapsen-oikeuksien-sopimus-turvaa-lasten-ihmisoi-keudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>

Lastenkirjainstituutti (2020). Lapsilla ja nuorilla on mahdollisuus vaikuttaa omaa elämäänsä koskeviin asioihin. Vaikuttaminen ja esikuvat nousevat vahvasti esille vuoden 2020 lasten- ja nuortenkirjoissa. <https://lastenkirjainstituutti.fi/asiantuntijapalvelut/tietoa-ja-tilastoja/kirjakori/kirjakori-2020>

Lastenkirjainstituutti (2022). Kuvakirjoissa esillä ovat isät ja äidit yksinään, kotimaisten nuortenkirjojen määrä laskee. Kirjakori esittelee vuoden 2021 lasten- ja nuortenkirjat. <https://lastenkirjainstituutti.fi/asiantuntijapalvelut/tietoa-ja-tilastoja/kirjakori/kirjakori-2021>

Lastenkirjainstituutti (2023). Lasten- ja nuortenkirjojen päähenkilöt ovat moninaisempia kuin koskaan, myös Ukrainan sota ja koronapandemia näkyvät lastenkirjoissa. Painettuja lasten- ja nuortenkirjoja julkaistiin vuonna 2022 aiempaa enemmän. <https://lastenkirjainstituutti.fi/asiantuntijapalvelut/tietoa-ja-tilastoja/kirjakori/kirjakori2022>

Monimuotoisetperheet.fi. Opas varhaiskasvattajille. <https://monimuotoisetperheet.fi/ammattilaisille/opas-varhaiskasvattajille/>

Närkki, Selma, Pomykal, Ronja & Moate, Josephine (2021). Kielitietoisuus opetuksessa. Teoksessa Laasonen-Tervaoja, Eija, Jokikokko, Katri & Stevenson, Johanna (toim.) *Kulttuurinen moninaisuus osaksi koulun arkea ja käytänteitä. Opas opettajalle kulttuurisen moninaisuuden huomioimiseen perusopetuksessa*. Helsinki: Opetushallitus, 51–63.

Opetushallitus (2023). Median pauloissa. <https://www.oph.fi/fi/oppimateriaali/kouluikaisten-terveyden-polku/median-pauloissa>

Pekkarinen, Elina & Myllyniemi, Sami (toim.) (2019) Vaikutusvaltaa Euroopan laidalla. *Nuorisobarometri 2018*. Valtion nuorisoneuvosto & Nuorisotutkimusseura. <https://tietoanuorista.fi/nuorisobarometri/nuorisobarometri-2018>

Pesonen, Jaana (2015). *Multiculturalism as a challenge in contemporary Finnish picturebooks. Reimagining sociocultural categories*. Oulun yliopisto. Kasvatustieteen väitöskirja.

Pesonen, Jaana (2018). Lastenkirjallisuus normeja vahvistamassa ja haastamassa. Teoksessa Laukkanen, Anu, Miettinen, Sari, Elonheimo, Aino-Maija, Ojala, Hanna & Saresma, Tuija. *Feministisen pedagogiikan ABC. Opas ohjaajille ja opettajille*. Tampere: Vastapaino, 140–152.

Pesonen, Jaana (2020). Tavallisia tarinoita moninaisuudesta, moninaisia tarinoita tavallisuudesta. <https://lukuliike.fi/tavallisia-tarinoita-moninaisuudesta-moninaisia-tarinoita-tavallisuudesta/>

- Pesonen, Jaana (2022a). Miten valita antirasistisia kirjoja? <https://ibbyfinland.fi/artikkelit/miten-valita-antirasistisia-kirjoja/>
- Pesonen, Jaana (2022b). Luonnon ja ihmisten moninaisuudesta. Katsaus vuoden 2021 kuvakirjoihin. <https://ibbyfinland.fi/artikkelit/luonnon-ja-ihmisten-moninaisuudesta-katsaus-vuoden-2021-kuvakirjoihin/>
- Sillanpää, Silja (2021). Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus. Teoksessa Laasonen-Tervaoja, Eija, Jokikokko, Katri & Stevenson, Johanna (toim.) (2021). *Kulttuurinen moninaisuus osaksi koulun arkea ja käytänteitä. Opas opettajalle kulttuurisen moninaisuuden huomioimiseen perusopetuksessa*. Helsinki: Opetushallitus, 73–88.
- Suvilehto, Pirjo (2020). *Oi ihana satu. Lasten ja nuorten kirjallisuusterapia*. Helsinki: Avain.
- Toivonen, Anni (2018). Jos olisin toisin -sarjakuvatehtävä. Teoksessa Laukkanen, Anu, Miettinen, Sari, Elonheimo, Aino-Maija, Ojala, Hanna & Saresma, Tuija. *Feministisen pedagogiikan ABC. Opas ohjaajille ja opettajille*. Tampere: Vastapaino, 236–239.
- Typpö, Annamari (2021). Lastenkirjoissa ei enää hämmästellä erilaisuutta. Lumooja 18.11.2021. <https://lumooja.fi/2021/11/18/artikkeli-lastenkirjoissa-ei-ena-hammastella-erilaisuutta/>
- Valkonen, Jarno & Salonen, Toivo (toim.) (2013). *Reittejä luontosuhteen*. Rovaniemi: Lapin Yliopistokustannus.

Kauno- ja tietokirjallisuutta artikkelien teemoista

- Aakko, Emilia (2022). *Kaiho-kotitonttu ja rauhaton rantaloma*. Jyväskylä: Kumma-kustannus. (sosiaalisten tilanteiden pelko)
- Ahmed, Ujuni & Hirvonen, Elina (2022). *Tytöille jotka ajattelevat olevansa yksin*. Helsinki: WSOY. (monikulttuurisuus, maahanmuutto)
- Ahtinen, Lauri (2018). *Elias*. Helsinki: S&S. (turvapaikanhakijat, sarjakuva)
- Airola, Sari (2022). *Lumiyö*. Helsinki: Otava. (vammainen, moniarvoisuus)
- Ala-Harja, Riikka (2020). *Kahden isän Ebba*. Helsinki: Otava. (moninaiset perheet, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)

- Alanen, Noora & Muhonen, Anne (2020). Helsinki: Rikoksettoman elämän tukisäätiö. (vanhemman vankilaan joutuminen)
- Arvola, Pirjo & Arvola, Pekka (2011). *Osmo-nalle ja isän erehdys*. Kärkölä: Pieni Karhu. (vanhemman vankilaan joutuminen)
- Arvola, Pirjo & Arvola, Pekka (2022). *Outo pöpö Haukkumaassa*. Espoo: Mini Kustannus. (pandemia)
- Bacon, Lee (2021). *Viimeinen ihminen*. Suom. K. Valli. Helsinki: WSOY. (ekokatastrofi)
- Beaty, Andrea & Roberts, David (2021). *Mia Molina, maailman parantaja*. Helsinki: Aula. (ympäristö)
- Blabey, Aaron (2020). *Hurja jengi*. Suom. A. Kolehmainen. Helsinki: Into. (hyvät ja pahat eläimet)
- Blabey, Aaron (2020). *Kotkottajat pulassa*. Suom. A. Kolehmainen. Helsinki: Into. (hyvät ja pahat eläimet)
- Bohne, Susanna (2020) *Virus. Tarina Minna Mittarimadosta, viruksista ja muista taudinaiheuttajista*. Suom. E.-L. Eriksson. Helsinki: BoD – Books on Demand. (pandemia)
- Daly, Niki (2001). *Jamelan leninki*. Suom. R. Oittinen. Kärkölä: Pieni Karhu. (monikulttuurisuus, Etelä-Afrikka)
- Daly, Niki (2001). *Jamelan ystävä*. Suom. R. Oittinen. Kärkölä: Pieni Karhu. (monikulttuurisuus, Etelä-Afrikka)
- Denysenko, Larysa & Foya, Masha (2022). *Maja ja ystävät*. Suom. E. Balk. Helsinki: Tammi. (sota)
- Eid, Mona – Hubara, Koko – Suinner, Caroline – Beilinson, Kiia (2022). *Third culture kids*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Erfving, Emilia (2022). *Roskakasa*. Helsinki: Lasten Keskus. (roskaantuminen)
- Erlandsson, Karin & Ruohonen, Hannamari (2021). *Pussel*. Mariehamn: Ålands handikappsförbund. (vammainen, ihmisoikeudet, moniarvoisuus)
- Ertimo, Laura & Ahokoivu, Mari (2019). *Ihme ilmat. Miksi ilmasto muuttuu?* Helsinki: Into. (ilmastonmuutos)
- Frensborg, Maria & Hurme, Maija (2020). *Minä ja uusi vauva*. Helsinki: Lasten Keskus. (moninaiset perheet, monikulttuurisuus, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)

- Ghosh Ippen, Chandra & Brymer, Melissa (2020). *Taistelu isoa virusta vastaan. Trinkka, Sami ja Pikkukaupunki taistelevat yhdessä*. Suom. M. Huolman, S. Poijula, T. Halla, K. Backholm & L. Jalonen. San Francisco, USA: Piplo Productions. (pandemia, verkosta ladattava teos)
- Gorman, Amanda & Long, Loren (2021). *Muutos soi*. Helsinki: Tammi. (moniarvoisuus)
- Goyeryd, Ingvor & Eriksson, Leif (2003). *Sarika, tyttö Intiasta*. Suom. R. Oittinen. Kärkölä: Pieni Karhu, 2003. (monikulttuurisuus, Intia)
- Haapaniemi, Leena & Pehrsson, Ulla (toim.) (1992). *Maaginen kirja. Seikkailuja, satuja ja myyttejä maailman kaikilta kolkilta*. Suom. Kirsti Birkeland ja muita. Helsinki: Suomen YK-liitto & Suomen Unicef-yhdistys ry. (monikulttuurisuus, eri maat)
- Hall, Rose & Polo, Parko (2021). *100 asiaa maapallon pelastamisesta*. Suom. M. Pyysalo. Helsinki: Lasten Keskus. (ympäristö)
- Halttunen, Eevamaria (2006). *Petra tanssii*. Lahti: Dramaforum. (monikulttuurisuus, Senegal)
- Halttunen, Eevamaria (2007). *Petra löytää Petran*. Lahti: Dramaforum. (monikulttuurisuus, Jordania)
- Halttunen, Eevamaria (2008). *Petra Buddhan poluilla*. Lahti: Dramaforum. (monikulttuurisuus, buddhalaisuus)
- Happonen, Kaisa & Miettinen, Karri (2020). *Ilmastotekokirja*. Helsinki: WSOY. (ilmastonmuutos)
- Harju, Anu (toim.) (2003). *Palasina maailmalla. Turvapaikan hakijoiden kirjoituksia*. Suom. L. Nordica, J. Sirkiä & S. Sukselainen. Helsinki: Like & Suomen Rauhanpuolustajat. (pakolaisuus)
- Havukainen, Aino & Toivonen, Sami (2021). *Tatu ja Patu kesäleirillä*. Helsinki: Otava. (roskaantumisen)
- Havukainen, Aino & Toivonen, Sami (2015). *Tatun ja Patun ihmeellinen jouluku*. Helsinki: Otava. (moninaiset perheet, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)
- Heinonen, Joanna (2022). *Herkko ja kukoistavien kukkien kysymys*. Espoo: Myllylahti. (ilmastonmuutos)
- Heiskanen, Marjo (2020). *Yhteen hiileen*. Helsinki: Tammi. (ilmastonmuutos)

- Honkanen, Leena (2020). Rasti ja Rauha kaverileirillä. Helsinki: Näkövammaiset lapset ry. (näkövammaisuus)
- Huotarinen, Vilja-Tuulia (2013). Valoa valoa valoa. Hämeenlinna: Karisto. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)
- Hurme, Maija & Laurent, Lina (2021). Piilopalstan tarhurit. Helsinki: S&S. (ympäristö)
- Hurme, Vuokko & Konttila, Tiina (2020). Eläinhoitola Pehmo ja pumpulirutto. (pandemia)
- Hämynen, Annika & Lehtomaa, Johanna (2022). Apua, sukissani on lohikäärmeitä. Jyväskylä: Kumma. (aistiyliherkkyys)
- Isoaro, Anna Elina (2023). Kaksi tättä nimeltä Veera. Helsinki: WSOY. (moninaiset perheet)
- Kallio, Katja & Lindholm, Maggie (2005). Bibi muuttaa Suomeen. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus, Afrikka)
- Kallioniemi, Tuula (2022). Maaginen maalipallo. Helsinki: Otava. (sokeus, moniarvoisuus)
- Kanto, Anneli & Katto, Noora (2022). Virtasten joulut. Helsinki: Otava. (pandemia)
- Karjalainen, Annemari, Säles, Emilia & Ahokas, Minna (2020). Keltaisen talon ketut. Jyväskylä: Perhehoitoliitto. (moninaiset perheet, sijaisperheet)
- Kaskiaho, Reija (2022). Maantiekiittäjä. Espoo: Myllylahti. (vammainen)
- Kaskinen, Anna-Mari (2007). Luumunkukka ja Lohikäärme. Helsinki: Kirjapaja. (monikulttuurisuus, Kiina, runomuoto)
- Kaskinen, Anna-Mari & Peltola, Anne (2007). Kengurun matkassa maailman ympäri. Helsinki: Kirjapaja. (monikulttuurisuus, eri maat, runomuoto)
- Katajavuori, Riina (2020). Kielo loikoilee. Vantaa: Enostone. (vammainen, moniarvoisuus, downin syndrooma)
- Katajavuori, Riina (2021). Oravien sota. Helsinki: Tammi. (sisällissota)
- Katajavuori, Riina & Savolainen, Salla (2017). Mennään jo naapuriin. Helsinki: Tammi. (monikulttuurisuus)
- Kirwa, Wilson (2005). Amani-aasi ja sisäinen kauneus. Afrikkalaisia satuja. Kärkölä: Pieni Karhu. (monikulttuurisuus, Kenia)

- Kirwa, Wilson (2007). *Amani-aasi ja kuuluisa krokotiili*. Suom. H. Saure. Kärkölä: Pieni Karhu. (monikulttuurisuus, Kenia)
- Kirwa, Wilson (2006). *Wilson Kirwa. Juoksijasoturin ihmeellinen elämä*. Toim. H. Saure. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus, Kenia)
- Kivekäs, Ansu (2022). *Raakaversio*. Helsinki: Tammi. (vammainen)
- Kolu, Siri (2021). *Iltasatuja maailmanpalosta*. Helsinki: Otava. (virukset)
- Korolainen, Tuula & Palin, Meria (2020). *Sara ja kadonneet sateet*. Hämeenlinna: Karisto. (ilmastonmuutos, ilmastopakolaisuus)
- Laajarinne, Jukka & Rahkonen, Pekka (2008). *Elina vieraalla maalla*. Helsinki: WSOY. (matkalaukkulapsi, kielimuuri)
- Lahti, Katja & Palmén, Annukka (2020). *Pikkis ja talvensiemenet*. Helsinki: Lasten Keskus. (ilmastonmuutos)
- Lappalainen, Elina & Rönns, Christel (2015). *Nakki lautasella. Mistä ruoka tulee?* Helsinki: Tammi. (ruokavalio)
- Lehtoranta, Tiina & Otonkoski, Lauri (2021). *Kuinka krokotiili kadotti kielsänsä*. Helsinki: Aviador. (monikulttuurisuus, kielitietoisuus)
- Leisko-Järvinen, Satu (2018). *Tulin Suomeen*. Helsinki: Avain. (monikulttuurisuus, maahanmuutto, selkokirja)
- Leisko-Järvinen, Satu (2020). *Koti Suomesta*. Helsinki: Avain. (monikulttuurisuus, maahanmuutto, selkokirja)
- Lintunen, Martti (2010). *Älä yritä unohtaa*. Espoo: Prometheus kustannus Oy. (itsemurha)
- Lumme, Johanna (2021). *Viidakon väki ja ihmeellinen sininen*. Helsinki: Otava. (roskaantuminen)
- Lupton, Hugh (2001). *Tarinat*. Tarinoita silmälle ja korvalle. Suom. R. Oittinen. Kärkölä: Pieni Karhu & Suomen YK-liitto. (monikulttuurisuus, eri maiden satuja)
- Maaginen kirja* (1992). *Seikkailuja, satuja ja myyttejä maailman kaikilta kolkilta*. Suom. K. Birkeland. Helsinki: Suomen YK-liitto & ja Suomen Unicef-yhdistys ry. (monikulttuurisuus, eri maat)
- Mattila, Riina (2018). *Järjestyksiä*. Helsinki: WSOY. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)
- Meresmaa, J. S. (2020). *Dodo*. Espoo: Myllylahti. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, säeromaani)

- Meresmaa, J. S. (2021). *Khimaira*. Espoo: Myllylahti. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, säeromaani)
- Meresmaa, J. S. (2022). *Kerberos*. Espoo: Myllylahti. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, mielenterveys, säeromaani)
- Meretoja, Pinja (2021). *Pullervo*. Helsinki: Tammi. (ympäristö, ilmastomuutos)
- Niemelä, Reetta & Jormalainen, Emmi (2020). *Pieni kuljeskelukirja*. Turku: Sannakko. (luonto)
- Niemelä, Reetta & Pelliccioni, Sanna (2020). *Älä vihaa minua. Kirjeitä ihmisille*. Helsinki: Otava. (tulokas- ja vieraslajit)
- Niemelä, Reetta & Shimatsuka, Eri (2022). *Kettu ja hiljaisuus*. Helsinki: Otava. (erityisherkkyyks)
- Nopola, Sinikka, Nopola, Tiina & Bondestam, Linda (2009). *Simo ja Sonia eli kadonnut Kerala*. (monikulttuurisuus, Intia)
- Nylén, Antti & Karsikas, Ilja (2018). *Eino ja suuri possukysymys*. Helsinki: Otava. (ruokavalio)
- Obele, Saara (2021). *Pikkuisen pihan porukka*. Helsinki: S&S. (monikulttuurisuus, moninaisuus)
- Oceman, Alice (2019–2020). *Heartstopper 1–3*. Suom. O. Juutinen. Helsinki: Tammi. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, sarjakuva)
- Paretskoi, Jyri (2020). *K15 – Porno ja sirkushuveja*. Helsinki: Otava. (pandemia)
- Parvela, Timo (2021). *Ella ja kaverit etäkoulussa*. Helsinki: Tammi. (pandemia)
- Pasanen, Kaarina, Pärssinen-Hentula, Irene & Tervonen-Arnkil, Kaisa (2007). *Tunnetko Otso-karhun tarinaa?* Helsinki: Pelastakaa Lapset ry. (adoptio)
- Patuck, Helen (2020). *Olet sankarini*. Suom. S. Uittomäki, H. Uusiprosi & P. Tokoi. Geneve: IASC. (pandemia, verkosta ladattava teos)
- Pelliccioni, Sanna (2018). *Meidän piti lähteä*. Helsinki: S&S. (sotapakolaisuus)
- Pelliccioni, Sanna (2020). *Onni-poika osoittaa mieltä*. Helsinki: Etana Editions. (ympäristö)

- Pelttari, Mikko & Kunnas, Jenna (2019). *Näkymätön myrsky*. Helsinki: Otava. (ilmastonmuutos)
- Qasim, Salaado, Qasim, Falsa & Oksanen, Roosa (2022). *Suuria unelmia. Tarinoita suomalaisista, jotka muuttavat maailmaa*. Helsinki: BoD – Books on Demand. (monikulttuurisuus, maahanmuutto)
- Raekoski, Essi & Piitulainen, Mira (2021). *Kuminakujan Julle ja Kauri hiipparijahdissa*. Espoo: Arktinen Banaani. (vammainen, moniarvoisuus)
- Richert, Hannele (toim.) (2016). *Mitä sä täällä teet? Tarinoita maahan-tulosta*. Helsinki: Into. (maahanmuutto, sarjakuva)
- Riekkola, Joonas (2021). *Silkkomaahan kadonneet*. Hämeenlinna: Karisto. (ekokatastrofi)
- Robbins, Rose (2020). *Puhuminen ei ole minun juttuni*. Suom. T. Leskinen. Karkkila: Kustannus-Mäkelä. (autismi)
- Rosavaara, Katriina (2017). *Villiina ja isosiskopakkaus*. Helsinki: WSOY. (moninaiset perheet, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)
- Salmi, Veera (2020). *Kaunis ilma kuolla*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus, maahanmuutto)
- Salmi, Veera (2021). *Olin niinku aurinko paistais*. Helsinki: Otava. (pandemia, säeromaani)
- Salmi, Veera & Warsta, Elina (2016). *Päiväkoti Heippakamu. Rebekan rapupäivä*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Salmi, Veera & Warsta, Elina (2017). *Päiväkoti Heippakamu. Pablo ja heiluvat hampaat*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Salmi, Veera & Warsta, Elina (2018). *Päiväkoti Heippakamu. Isabella ja tuikkiva tyttö*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Salmi, Veera & Warsta, Elina (2020). *Päiväkoti Heippakamu. Hung ja pantteripako*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Salmi, Veera & Warsta, Elina (2023). *Päiväkoti Heippakamu. Naomi ja kamala kilinämekko*. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Salovaara, Aija, Salovaara, Janne & Kärkkäinen, Tuomas (2021). *Kosa ja Muka muuttavat maailmaa*. Helsinki: Avain. (ympäristö, kestävä kehitys)
- Seppälä, Rasaliina & Pensola, Anu (2020). *Villimieli ja Hurja Virus*. Helsinki: BoD – Books on Demand. (pandemia)

- Sihvola, Seija (2008). *Tarinan taika. Viestejä maailman lapsilta*. Espoo: Senergia. (monikulttuurisuus, eri maiden satuja)
- Silvan, Heidi (2022). *Nollasummapeli*. Espoo: Myllylahti. (mielenterveys)
- Simola, Marja (2012). *Miten joutsen sai mustat jalat*. Kärkölä: Pieni Karhu. (monikulttuurisuus, eri maiden satuja)
- Smolander-Slotte, Riikka (2022). *Armoton unelma*. Helsinki: Otava. (mielenterveys, kiusaaminen, seksuaalinen hyväksikäyttö)
- Sulkava, Sonja (2021). *Akseli ja koronavirus*. Helsinki: BoD – Books on Demand. (pandemia)
- Sundström, Josefine & Lindman, Mervi (2020). *Tam-Tam menee päiväkotiin*. Suom. S. Karhu. Helsinki: Otava. (monikulttuurisuus)
- Sutinen, Jussi (2015). *Sininen talo*. Joensuu: Suomen Psykologinen Instituuttiyhdistys ry. (lastensuojelu, huostaanotto)
- Taikaratsu-satutapahtuma 1–8 (1992–1993)*. Helsinki: Suomen YK-liitto. (monikulttuurisuus, maailman alkuperäiskulttuurit)
- Tapola, Katri (2015). *Pelätin ja rastas*. Helsinki: Mirri Creative. (sota)
- Tapola, Katri & Pelliccioni, Sanna (2021). *Tervetuloa!* Hämeenlinna: Karisto. (monikulttuurisuus, kielitietoisuus)
- Tarsalainen, Anne & Airola, Marja (toim.) (2008). *Suomalaisia. Maahanmuuttajatarinoita*. Helsinki: Lasten Keskus. (tositarinoita 14 maasta)
- Tarsalainen, Anne & Airola, Marja (toim.) (2008). *Suomalaisia. Opetajan aineisto maahanmuuttajatarinoihin*. Helsinki: Lasten Keskus. (tositarinoita 14 maasta)
- Terentjeva, Dess (2021). *Ihana*. Helsinki: WSOY. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, säeromaani)
- Teräs, Mila (2020). *Amiraali*. Helsinki: Otava. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)
- Tiainen, Marja-Leena (2020). *Aateveljet*. Helsinki: Avain. (rasismi, selkokirja)
- Tiainen, Marja-Leena (2021). *Hotelli Desperado*. Kuopio: Icasos. (pakolaisuus)
- Toivola, Jani (2021). *Poika ja hame*. Helsinki: Otava. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)

- Toivola, Jani (2022). *Poika ja perhostunne*. Helsinki: Otava. (sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt)
- Townsend, Jessica (2021). *Onttorokko*. Morriganin ajojahti. Suom. J. Kapari-Jatta. Helsinki: Otava. (virukset)
- Tucker, Zoë & Persico, Zoe (2020). *Rohkea tyttö ja jättiläiset*. Greta Thunbergin innoittama tarina maapallon pelastamisesta. Suom. T.-M. Rauta. Helsinki: Lasten Keskus. (ilmastonmuutos)
- Vilja, Maria (2022). *Näkymätön reppu*. Helsinki: Otava. (erityisherkkyyys)
- Williamson, Tinashe & Jacobsen, Thea (2022). *Nuoren antirasistin käsikirja*. Suom. T. Width. Helsinki: Otava. (rasismi)
- Winter, Jeannette (2020). *Kotimme on tullessa*. Greta Thunbergin ilmastokapina. Suom. S. Niemi. Hämeenlinna: Karisto. (ilmastonmuutos)
- Åkesson, Mimi & Bondestam, Linda (2022). *Kaikki toiset*. Helsinki: Etana Editions. (moninaisuus, ihmisoikeudet)

OSA 2

TARINAT TUNTEIDEN TULKKEINA PÄIVÄKODISSA JA ALAKOULUSSA